

Bijlage bij het hoorcollege *Het antieke jodendom*

Inhoudsopgave

[Biografie Jona Lendering](#)

[Bob Kommer Studio's](#)

[H1. Uiteenzetting hoorcollege en inleiding op de antieke samenleving](#)

[H2. Historisch overzicht van het oude jodendom tot 330 v.Chr.](#)

[H3. Waarom het jodendom maar beperkt vergriekste](#)

[H4. Romeins jodendom](#)

[H5. Verschillende bronnen en kronieken](#)

[H6. Flavius Josephus](#)

[H7. Halacha: de verzamelde joodse wetten](#)

[H8. Jezus van Nazaret: de criteria](#)

[H9. Jezus van Nazaret: de conclusies](#)

[H10. Judea van 40 tot 75: escalatie van het geweld](#)

[H11. Joodse alternatieven: de opkomst van het rabbijnse jodendom](#)

[H12. Christelijke alternatieven: het ontstaan van een geestelijkheid](#)

[H13. Het scheiden der wegen](#)

[Afbeeldingen](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Colofon](#)

Jona Lendering

Drs. Jona Lendering is historicus. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden en was betrokken bij diverse archeologische opgravingen in Nederland en Griekenland. Daarnaast is hij mede-oprichter van Livius Onderwijs, een onafhankelijke school voor historisch onderwijs. Van zijn hand verschenen diverse boeken, waaronder *Alexander de Grote*, *Israël verdeeld* en *Bedrieglijk echt*. In 2016 werd de Theodor Award aan hem toegekend voor zijn publicaties over het belang van het klassieke erfgoed. Kijk voor meer informatie op www.livius.org

Opgenomen i.s.m. Bob Kommer Studio's

Bob Kommer Studio's, opgericht in 1952, is één van de oudste geluidsstudio's van Nederland. Naast het verzorgen van geluid voor diverse natuur- en animatiefilms, doet Bob Kommer Studio's al meer dan 20 jaar het 6-kanaals surround geluid van Omniversum en andere IMAX-theaters in Europa. De studio wordt ook gebruikt voor o.a. het inspreken van luisterboeken en het opnemen van hoorcolleges.

Kijk voor meer informatie op www.bobkommer.com

Synopsis van het hoorcollege *Het antieke jodendom*

H1. Uiteenzetting hoorcollege en inleiding op de antieke samenleving

Korte opzet en indeling van het hoorcollege. Het is belangrijk om te kijken naar de bredere context. Om die te kunnen geven, is het goed om een historisch overzicht van de oude wereld te geven: vanaf 1000 v.Chr. tot en met 650 n.Chr. Het oude Israël was een pre-industriële boerensamenleving. Het was een samenleving met lage opbrengsten en veel groeibeperkingen. Dat betekent dat er grenzen waren aan maximale productiviteit, waardoor weinig mensen vrijgesteld konden worden van het werken in de landbouw. Daardoor weinig leraren, pottenbakkers, bestuurders en soldaten.

H2. Historisch overzicht van het oude jodendom tot 330 v.Chr.

De voorgeschiedenis: historisch overzicht van het oude jodendom tot 330 v.Chr. (ontstaan van het monotheïsme). Het alleroudste jodendom is niet monotheïstisch. De traditionele opvatting dat er sprake zou zijn van één Tempel en één uitverkoren volk komt niet overeen met archeologische vondsten en overgeleverde bronnen en kronieken. Aanvankelijk lijkt er een vorm van polytheïsme te zijn, waarbij er meer goden zijn waarvan JHVH de belangrijkste werd gevonden. Het zogenaamde henotheïsme. De zwaartepunten van de joodse godsdienst worden in deze periode gelegd.

H3. Waarom het jodendom maar beperkt vergriekste

Hoe Judea aansluiting vond bij de rest van het oostelijk Middellandse Zeegebied, dat werd gedomineerd door twee koninkrijken: dat van de Ptolemaïsche dynastie in Egypte en dat van de Seleukiden in Syrië, Anatolië, Mesopotamië en Iran. De langzaam toenemende rijkdom leidde in Judea tot het ontstaan van een financiële elite die niet samenviel met het traditionele leiderschap, dat werd belichaamd door de hogepriesters. Dit was geen ongebruikelijk probleem, maar er waren meer tegenstellingen. Eén daarvan was die tussen de rijken, die aansluiting zochten en vonden bij de internationale elite, en de armen, die deze aansluiting misten en assimilatie afwezen. Het kwam tot opstand: de destabiliserende krachten hadden het gewonnen van de verbindende.

H4. Romeins jodendom

De Joden herwonnen hun onafhankelijkheid, maar niet hun eenheid. De Hasmonese dynastie bouwde weliswaar een machtig koninkrijk op, maar kon steeds rekenen op verzet: de nieuwe leiders claimden het hogepriesterschap, waarop ze volgens menigeen geen recht hadden, en ontkwamen er niet aan zaken te doen met de internationale elite, hoewel deze dynastie ooit naar voren was gekomen omdat ze assimilatie afwees. Toen Rome de macht in 63 v.Chr. overnam, meende men aanvankelijk dat hogepriester Hyrkanos de eenheid zou kunnen herstellen, zodat het gebied makkelijker door de Romeinen kon worden bestuurd, maar dit bleek niet het geval. In 40 v.Chr. verving Rome de Hasmonese dynastie door een nieuwe bestuurder, koning Herodes. Ook hij slaagde er niet in de middelpuntvliedende krachten te overwinnen en enkele jaren na zijn dood lijfden de Romeinen Judea in als provincie.

Het Judea dat de Romeinen aantroffen, verkeerde in een diepe crisis. De burgeroorlog waarin de Romeinse generaal Pompeius intervenieerde, is maar één uiting van die verdeeldheid. Nu is verdeeldheid tot op zekere hoogte een normaal verschijnsel: in elke samenleving zijn krachten werkzaam die groepen opzetten tegen andere groepen. Doorgaans worden deze destabiliserende krachten gecompenseerd door instellingen die de mensen juist met elkaar verbinden, zodat een samenleving doorgaans verkeert in een dynamisch evenwicht. In Judea was dit evenwicht echter zoek.

In dit hoofdstuk verder een overzicht van verouderde sjabloons (“het spirituele oosten” versus “het humanistische westen”) en enkele wetenschappelijke debatten, zoals de herinterpretatie van de Dode Zee-rollen, de “derde speurtocht” naar de historische Jezus, de nieuwe typering van het Palestijnse jodendom, nieuwe ideeën over Paulus, enz.

H5. Verschillende bronnen en kronieken

Er bestaan verschillende groepen teksten waarvan de bekendste de bijbel is. Een verzameling losse teksten waarvan de oudste delen dateren uit de 10e eeuw voor Chr. Dan zijn er nog de Dode Zeerollen uit Qumran en tal van apocriefe verhalen die wel circuleerden in de antieke tijd, maar de canon niet hebben gehaald.

Uit al die bronnen blijkt dat er niet één theologisch systeem was. Er was een zogenaamde Verbondstheologie. Deze is vooral terug te vinden in de oudere teksten, waaronder het Bijbelboek Deuteronomium. Daarnaast was er ook een dualistische theologie waarbij god en de duivel tegenover elkaar geplaatst werden. Zie hiervoor bijvoorbeeld de Bijbelboeken Kronieken en Job. Tot slot zijn er nog de eschatologische teksten, zoals in het Bijbelboek Daniel, waar gesproken wordt over een Apocalyps en het terugbrengen van de wereld zoals die er in het begin was.

H6. Flavius Josephus

Josephus systematiseert de chaotische halachische discussies en stelt dat er drie echte stromingen waren binnen het jodendom: de farizeeën, de sadduceeën en de essen. Later ontstond nog een vierde stroming van mensen die meenden dat vooral de gewelddadige verdrijving van de Romeinen de prioriteit moest hebben. Zij worden in de moderne literatuur veelal aangeduid als ‘zeloten’. In dit hoofdstuk wordt gekeken of Josephus’ schetsen van deze stromingen correct zijn.

H7. Halacha: de verzamelde joodse wetten

Dit hoofdstuk biedt een overzicht van de zaken waarover consensus bestond en waarover men van mening verschild. Alle joden waren het erover eens dat de tempel in Jeruzalem belangrijk was, dat God de joden had uitverkoren en er een verbond mee had gesloten, dat joden alleen aan deze God mochten offeren en dat Hij zich aan hen had geopenbaard via een heilig boek. In de praktijk bestond echter onenigheid over de vraag of het tempelritueel wel door geschikte hogepriesters werd uitgevoerd, waren er diverse interpretaties van de joodse uitverkorenheid, en was men het grondig oneens over de teksten die behoorden tot de Bijbel, om over de wijze van interpretatie nog maar te zwijgen. Dit leidt tot uitvoerige discussies en ruzies over de juiste joodse levenswijze, de halacha.

H8. Jezus van Nazaret: de criteria

Eén van de geschilpunten was de komst van de messias, een Joodse leider die volgens de voorspellingen Israël zou herstellen. Enkele theorieën komen aan de orde: oorlogsleider, hogepriester, profeet, het dubbele messiasschap in Qumran, de profeet als Mozes en andere messiaanse typen. De conclusie is dat er geen intern-joodse scheuringen bekend zijn m.b.t. het messianisme, terwijl halachische kwesties wel tot scheuringen leidden. Dit betekent dat de claim van Jezus de messias te zijn, in zijn tijd geen echt probleem kan zijn geweest. Wie wil weten waarom joden en christenen gescheiden wegen zijn gegaan, moet zich concentreren op halachische kwesties.

H9. Jezus van Nazaret: de conclusies

Levend in wat hij beschouwde als de Eindtijd, combineerde Jezus van Nazaret uiteenlopende halachische opvattingen en creëerde zo een nieuwe, vijfde stroming, waarin centraal stond dat God

de wereld zou komen besturen en dat Israël zou herstellen. Dit hoofdstuk bevat ook een korte geschiedenis van het Christendom tot het jaar 70 en een beschrijving van de bronnenproblematiek. Het eindigt met een korte typering van het vroege Christendom.

H10. Judea van 40 tot 75: escalatie van het geweld

De ondergang van de pluriforme wereld in de Joodse Oorlog van 66-70. Nero beschuldigde de joden van de grote brand in Rome in 64. De stad moest herbouwd worden en daarvoor was geld nodig. Er waren al langer spanningen in Jeruzalem. Dat escaleerde na de verwoesting van de Tempel. De belastingdruk was extreem hoog. Het land wordt armer en steeds meer mensen verliezen hun bestaanszekerheid. Er komt verzet tegen de Romeinen. Ook zijn er spanningen tussen verschillende joodse stromingen.

Jeruzalem wordt belegerd door de Romeinen. De stad valt uiteindelijk in fasen en begint met de verwoesting van de Tempel in 70. De Verbondsrelatie met god werd onderhouden door een offer in de Tempel in Jeruzalem. Op het moment dat de Tempel afbrandde, kon het offer niet meer gebracht worden.

H11. Joodse alternatieven: de opkomst van het rabbijnse jodendom

Na de verwoesting van de Tempel, was er nog een andere tempel in Caïro, maar deze werd op last van de Romeinse keizer gesloten. Daarmee kwam definitief een einde aan het Tempeljodendom. Vespasianus beschouwde het veroverde land Israël als bezit van de keizer. De joden die de oorlog van 66-70 overleefden, waren hun land kwijt en werden óf tot slaaf gemaakt óf gedwongen het land te pachten. In deze periode, waarin het niet langer mogelijk was de Verbondsrelatie met god te onderhouden via het offer, ontstond het rabbijnse jodendom. Er werd een schoolje gesticht om nieuwe religieuze leraren op te leiden. Er kwam een vakopleiding voor rabbijnen. De opkomst van een boekentraditie met een enorme hoeveelheid rabbijnse literatuur en commentaren. Waaronder de Misjna en de Talmoedboeken. Van priesters naar patriarchen naar rabbijnen.

H12. Christelijke alternatieven: het ontstaan van een geestelijkheid

Na de dood van Jezus van Nazaret gingen de christenen op zoek naar een verklaring. Het einde der tijden was niet gekomen en hun Messias was geëindigd aan het kruis. Binnen het jodendom zijn er dan al veel discussies. In de Dode Zeerollen is er een duidelijk polemiekt tegen andere joodse stromingen die Jezus niet als de Messias erkenden. De Wet van Mozes wordt voor niet-Joden afgeschaft. Niet langer het geloof van Christus, maar het geloof in Christus. Het ontstaan van de apostolische successie. Het christendom professionaliseert steeds duidelijker in de loop van de 4^e eeuw. Het krijgt een eigen credo, een eigen selectie van religieuze teksten en eigen gebedsgebouwen.

H13. Het scheiden der wegen

Hoe de rabbi's in Javne de grondslagen legden voor een nieuw jodendom, waarom de Christenen dat niet aanvaardden, waarom de Romeinen juridisch onderscheid begonnen te maken tussen Joden en Christenen, hoe sommige synagogen voor Christenen werden gesloten, hoe sommige Christenen de Joden beschouwden als duivelskinderen en hoe de twee religies in de tweede eeuw langzaam maar zeker uiteen groeiden, hoewel er nog tot eind vierde eeuw "cross-overs" waren.

Afbeeldingen

Kerberos, de Griekse driekoppige hond die de Onderwereld bewaakte, op een graf in Israël (Maresha). Dit illustreert hoe Griekse artistieke motieven werden overgenomen.

Jeruzalem, priestergraven in de Kidronvallei. Ze zijn in volkomen Griekse stijl gebouwd; het graf met het puntdak is geïnspireerd door het Mausoleum van Halikarnassos.

De bouwprojecten van koning Herodes in zijn hoofdstad Caesarea: een aquaduct.

Caesarea: de paardenrenbaan. Het zou later de plaats zijn van een grote demonstratie tegen Pontius Pilatus.

Caesarea: de pier van de haven, het oudst-bekende voorbeeld van onder water uithardend beton.

Caesarea: de tempel voor keizer Augustus.

Caesarea: het theater. Hoewel de meeste toneelstukken Grieks zullen zijn geweest, waren er ook Joodse toneelstukken.

De bouwprojecten van koning Herodes in Jeruzalem: model van de tempel.

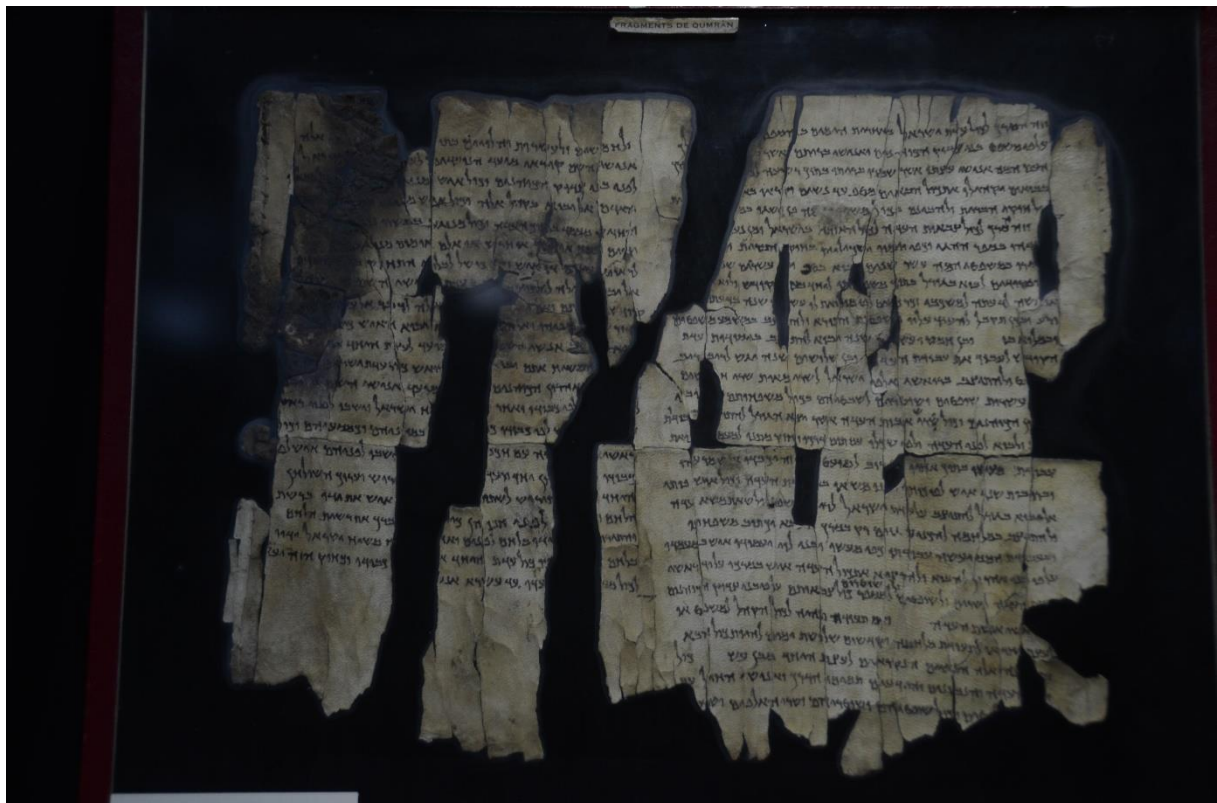
Jeruzalem: de Klaagmuur is het enige dat resteert van de Tempel.

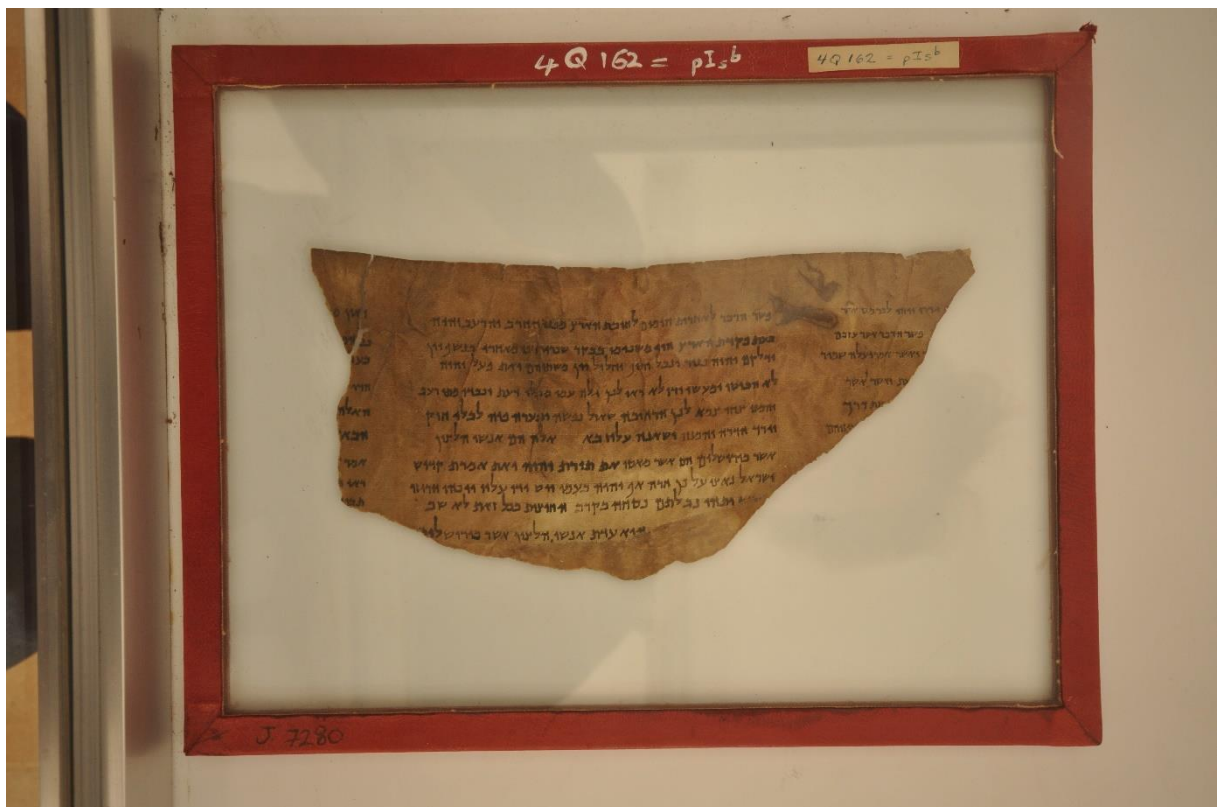
De bouwprojecten van koning Herodes in Jeruzalem: de Klaagmuur is het enige dat resteert van de Tempel.

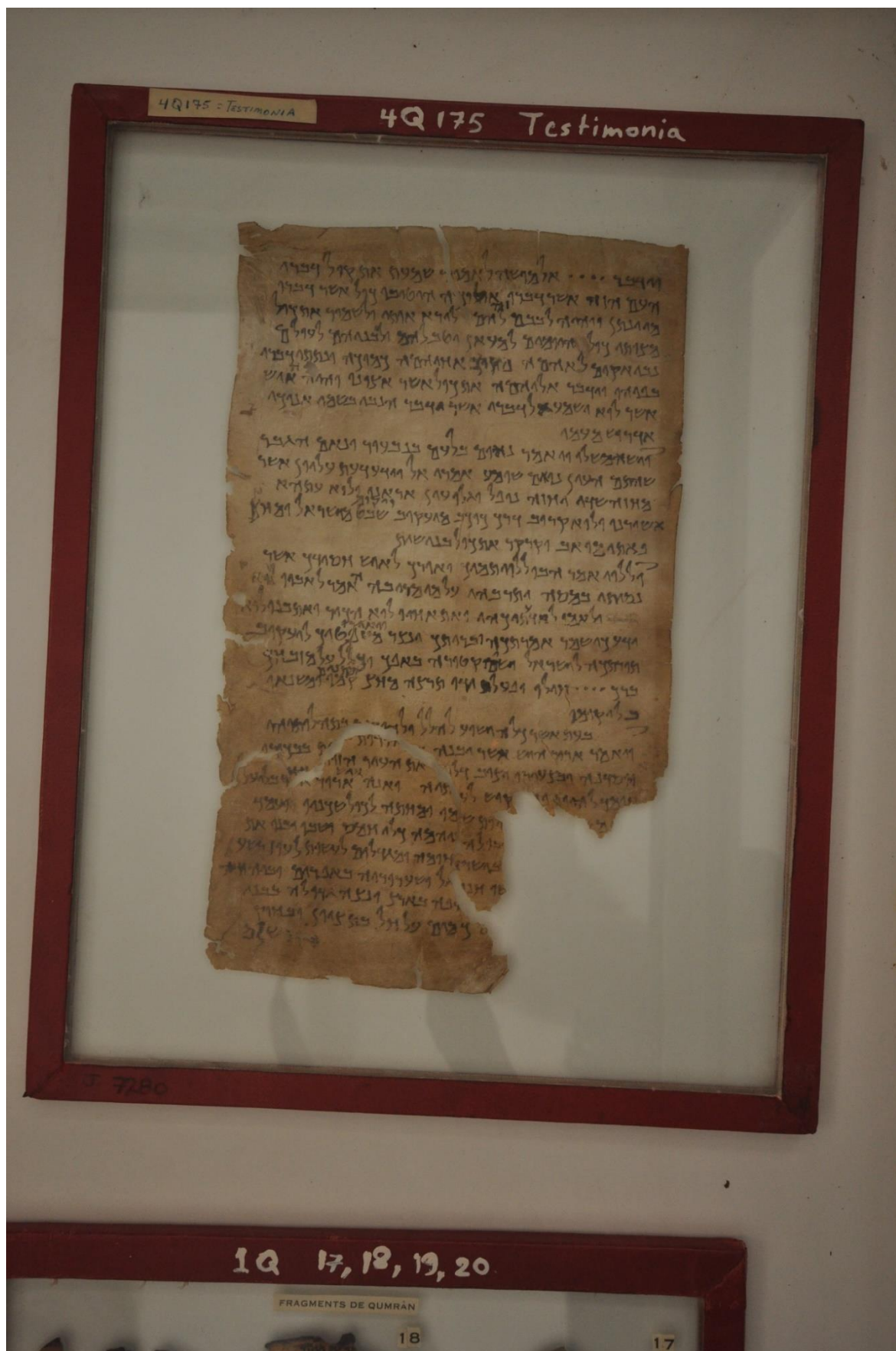
De vierde grot van Qumran, waar duizenden snippers zijn gevonden van oude manuscripten.

De Dode Zeerol die bekendstaat als 1QS: de Congregatieregels.

De Dode Zeerol die bekendstaat als 4Q162: een commentaar op Jesaja.

De Dode Zeerol die bekendstaat als 4Q175: een verzameling getuigenissen over de messias.

Een ritueel bad in Jeruzalem. Te herkennen is de basis van een hekje.

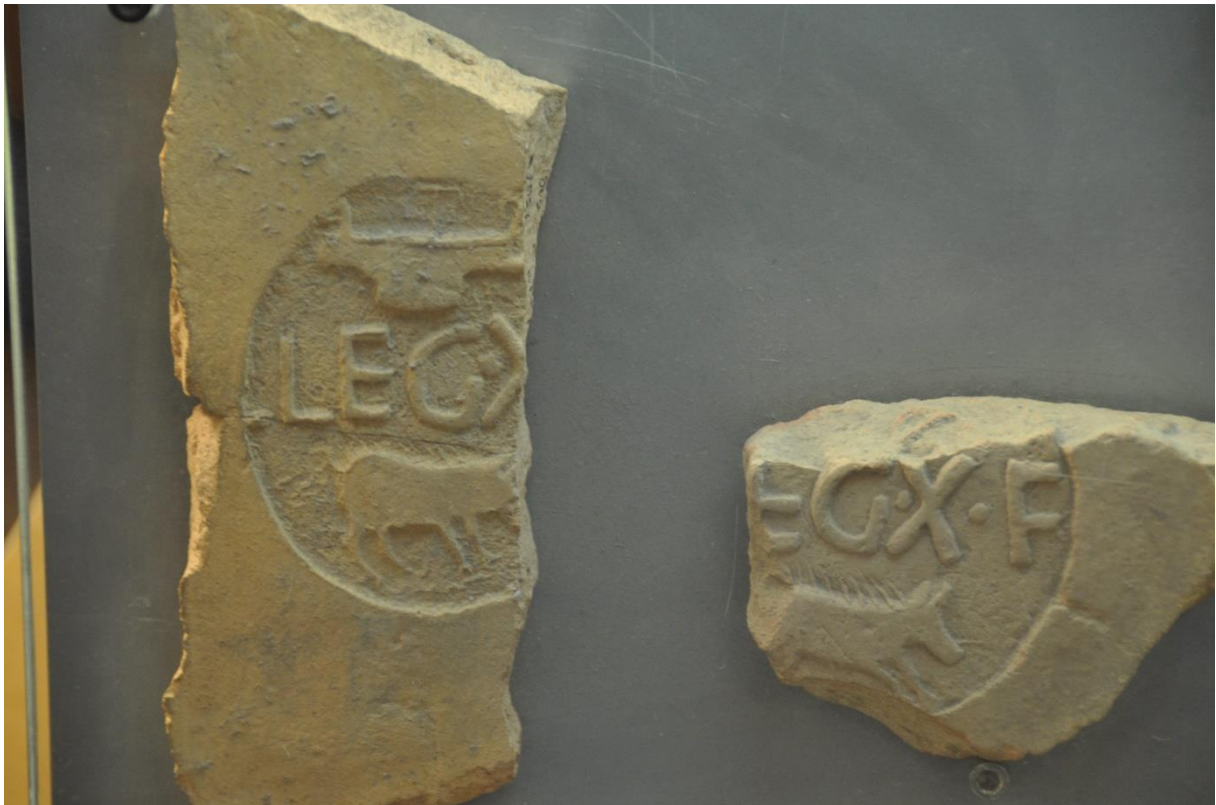
Een inscriptie uit Caesarea die Pontius Pilatus vermeldt.

Jeruzalem, Grafbasiliek, de Syrische kapel met antieke graven. Het graf dat werd herinnerd als Jezus' graf behoorde tot dit grafveld.

Het Verbrande Huis in Jeruzalem, verwoest in het jaar 70. Het stenen vaatwerk was belangrijk opdat de bewoners, een priesterfamilie, hun rituele reinheid konden bewaren.

Dakpan uit de Romeinse legioenbasis die na 70 in Jeruzalem was. Het legioen in kwestie had als symbool een varken.

Reconstructie van een laatantieke synagoge in Museumpark Orientalis.

Aanbevolen literatuur

De Dode Zeerollen zijn in het Nederlands vertaald door F. García Martínez en A.S. van der Woude; aan de derde, geactualiseerde druk van *De rollen van de dode zee* (2013) werkte ook M. Popović mee.

Het cruciale Misjna-traktaat *Aboth* is in onze taal omgezet door Leo Mock en Marcel Poorthuis onder de titel *Spreuken over de fundamente* (2009).

Over Jezus en het vroegste Christendom is ongelooflijk veel geschreven. Het beste boek voor het grote publiek is dat van E.P. Sanders, *The Historical Figure of Jesus* (1993). Wie daarna verder wil, kan terecht bij de reeks van John P. Meier, *A Marginal Jew* (1991-2009); vijf delen; er komt nog minimaal een nieuw deel). Raymond Browns *The Death of the Messiah* (1994) behandelt de laatste twintig uur van Jezus' leven.

Voor het vroegste Christendom is vooral de literatuur over Paulus relevant. Voor een eerste kennismaking zijn Bert Jan Lietaert Peerbolte, *Paulus en de rest. Van farizeeër tot profeet van Jezus* (2010) en Kent Yinger, *The New Perspective on Paul* (2011) bruikbaar. Beide auteurs presenteren Paulus als de jood die hij was en bleef.

Jona Lendering, *Israël verdeeld*, Athenaeum - Polak & Van Gennep (2014)

Jona Lendering, *Bedrieglijk echt*, Omniboek (2020)

Jona Lendering, *Alexander de Grote*, Athenaeum - Polak & Van Gennep (2010)

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave	Home Academy Publishers Middelblok 81 2831 BK Gouderak Tel: 0182 – 370001 E-mail: info@home-academy.nl
----------------	--

Opname	Bob Kommer (Den Haag, najaar 2020)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2021 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 218 6
NUR 683, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.